

KAPİTALİZM VE MODERN DEVLETİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME¹

An Assessment In The Context Of Capitalism And Structural Features Of The Modern State

Öğr. Gör. Gamze TURGAYLI ZENGİN

Kapadokya Üniversitesi, Kapadokya Meslek Yüksekokulu, Hukuk ve Sosyal Hizmetler Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5843-1239>

Prof. Dr. Atilla GÖKTÜRK

Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6408-6099>

ÖZET

Kapitalizm ve devlet üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, çoğunlukla kapitalist birikim rejimine, kapitalizmin girdiği yapısal krizlere, bu krizler sonrası kendini yeniden yapılandırma süreçlerine ve bu süreçlerle birlikte devlet yapılarında ortaya çıkan değişimlere odaklanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla kapitalist birikim rejiminin aşamaları ve bu aşamalarla birlikte devlet yapılarında, kurumlarında ve yönetim anlayışında ortaya çıkan değişimler, bu unsurlar üzerine yapılan çalışmaların genel çerçevesini oluşturmaktadır. Buna karşılık modern devletin ve kapitalizmin yakın dönemlerde ortaya çıkmasına ve bu sebeple aralarındaki nedensellik ilişkisine yönelik çalışmaların ise oldukça az olduğu görülmektedir.

Bu çalışmayla modern devlet ve kapitalizmin aralarındaki nedensellik ilişkisinin, modern devletin ayırt edici unsurları çerçevesinde ele alınması amaçlanmaktadır. Bu amaçla öncelikle modern devlet yapısı ve bu devlet yapısının ayırt edici unsurlarının ele alınması ve daha sonra ise kapitalizm ile aralarındaki ilişkiye yönelik literatürde yer alan çalışmaların kısa bir özetine yer verilecektir. Bu genel çerçeveden sonra modern devletin ayırt edici unsurları bağlamında kapitalist üretim biçimiyle olan ilişkisinin tartışılması planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modern devlet, modern devletin unsurları, kapitalizm, altyapı üstyapı ilişkisi.

ABSTRACT

When the studies on capitalism and the state are analyzed, it is seen that the focus is mostly on the capitalist accumulation regime, the structural crises of capitalism, the processes of self-restructuring following these crises and the changes that have occurred in the state structures. Therefore, the stages of the capitalist accumulation regime and the changes that occurred in the state structures, institutions and administration approach depending on these stages constitute the general framework of the studies on these two concepts. However, it is noticed that studies directed to the appearance of modern state and capitalism in close periods and consequently the causality relationship between them are relatively few.

In this study it is aimed to deal with the issue of causality relationship between modern state and capitalism within the framework of distinctive elements of modern state. For this purpose, firstly, structure of the modern state and its distinctive elements will be discussed and then a short summary of the studies in the literature on the relationship between capitalism and the state will be given. Following this general framework, it is planned to discuss the relationship between the capitalist mode of production and the modern state in the context of its distinctive elements.

Key Words: Modern state, elements of modern state, capitalism, relationship between inferior structure and superior structure.

1. GİRİŞ

Kabaca 16. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan modern devlet, modernizmin bilimsel temele dayalı bilgiyi incelemesi ve bu bağlamda rasyonaliteyi dayanak haline getirmesinin bir yansıması olarak yönetim alanında meydana gelen değişimler çerçevesinde ele alınmaktadır. Kendinden önceki yönetsel yapılarla karşılaştırıldığında, modern devletin kişisellikten uzak, rasyonel temele dayalı, merkezi ve iyi örgütlenmiş bir yapı sergilediği ve bu sebeple o zamana kadar görülmemiş bir yönetim anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Ortaya çıkan bu yeni yönetsel yapı birçok çalışmanın konusu olmuş ve ne olduğu, işlevlerinin neler olduğu, kendinden önceki yönetsel yapılardan ne gibi farklılıkları olduğu gibi sorulara

¹ Bu çalışma "Kapitalizmde Devletin Değişimi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

yanıt verebilecek bir kavramsallaştırmaya gidilmeye çalışılmıştır. Literatürdeki bu çalışmalara bakıldığında modern devletin geleneksel devlet yapılarından farklılıkları ve ayırt edici unsurları/araçları çerçevesinde tanımlandığı görülmektedir. Bu bağlamda modern devlet, egemenlik, hukukilik ve anayasallık, sınırlarının belirliliği, merkezilik, rasyonel bürokratik yapı, şiddet araçlarının tekeline sahip olması ve sınırları dahilinde meşru fiziksel güç kullanma hakkını elinde bulundurması, kişisellikten arındırılması, yurttaşlık, vergilendirme ve meşruiyet gibi unsurlarıyla/araçlarıyla kendinden önceki yapılardan farklılaşmaktadır.

Modern devlet ile aynı tarihsel süreçte ortaya çıkan kapitalizm ise hem bir üretim biçimi hem de kendine özgü bir toplumsal ve yönetsel yapıyı koşullandırması, bunun yanı sıra dönem dönem krizlere girmesi ve her kriz sonrasında gediklerini kapatarak kendini ve içinde bulunduğu yönetsel yapıyı yeniden yapılandırması gibi sebeplerle literatürün önemli kavramlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalizm üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında çoğunlukla devletle ilişkisi bağlamında ele alındığı ve genel çerçevede, bir üretim biçimi olarak geçirdiği aşamalar, bu aşamalarda devlet yapılarında, kurumlarında ve yönetiminde meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin kapitalizmin hangi ihtiyacına cevaben ortaya çıktığının tespiti şeklinde olduğu görülmektedir. Buna karşılık modern devlet ve kapitalist birikim rejiminin aynı tarihsel süreçte ortaya çıkması hasebiyle aralarındaki nedensellik ilişkisini sorgulayan çalışmalar ise oldukça sınırlı kalmaktadır.

Modern devletin ve kapitalizmin aynı tarihsel süreçte ortaya çıkmış olmaları aralarında neden-sonuç ilişkisi olup olmadığının sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu çalışma ile literatürde önemli bir eksik olarak göze çarpan iki unsur arasındaki nedensellik ilişkisi sorgulanacaktır. Bu nedensellik ilişkisi ise modern devlet yapısının ayırt edici unsurları ve bu unsurların kapitalizm adına hangi işlevleri yerine getirdiği sorularına verilecek cevapla ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. MODERN DEVLET ANLAYIŞI VE MODERN DEVLETİN UNSURLARI

Rasyonel düşüncenin ve bilimsel bilginin öncelik haline geldiği modernizm akımıyla birlikte toplumsal, düşünsel, iktisadi, hukuki ve yönetsel yapıların hemen hepsi bu anlayış çerçevesinde değişmiştir. Söz konusu bu değişimlerin siyasal ve yönetsel alandaki yansımaları bugün modern devlet olarak isimlendirilen ve en genel haliyle akılcılığın iktidar yapısında, devlet örgütlenmesinde ve yönetiminde temel düstur haline geldiği yapıyı ortaya çıkarmıştır. Akılcılık modernizmin olduğu gibi modern devletin de dayanağını oluşturan temel ilkedir ancak modern devlet sadece bu kavramla açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapı sergilemektedir. Bu sebeple sosyal bilimlerde yazınındaki birçok kavram gibi modern devletin de genel geçer bir tanımı bulunmamakta, bunun yerine farklı yapısal özelliklerinin ön plana çıkarıldığı çeşitli kavramsallaştırmaların olduğu görülmektedir. Bu kavramsallaştırmalarda genel eğilim modern devleti kendinden önceki yapılarla karşılaştırmak, kendine özgü araçlarını tespit etmek ve ön plana çıkan araç ya da araçları çerçevesinde ele almak şeklindedir. Buna karşılık modern devletin tüm farklılıklarını ve kendine özgü tüm araçlarını ele alan bütünsel bir yaklaşımın eksik olduğu görülmektedir. Modern devlet gibi karmaşık bir yapıyı anlamak, onun hem yapısal hem de düşünsel anlamda ayırt edici araçlarının ve unsurlarının belirlenmesini ve bu bağlamda kendinden önceki yapılar ile farklılıklarını ortaya koyacak bütünsel bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu nedenle söz konusu kavram üzerine yapılan çalışmalara bakmak ve modern devletin ayırt edici unsurları ve bu unsurların kendinden önceki yapılarla olan farklılıkları çerçevesinde bir tanımlama yapmak konumuz açısından uygun görünmektedir.

Modern devleti ele alan çalışmalara bakıldığında en çok başvurulanın, Max Weber'in devleti kendine özgü araçları ve işlevleri çerçevesinde ele aldığı tanımlama olduğu görülmektedir. Weber, "Ekonomi Toplum" isimli çalışmasında modern devleti, temel işlevlerinin yasama, güvenlik, adalet, yönetim ve askeri idare, en önemli aracının ise şiddet araçlarını tekeline alması dolayısıyla zor erki olan bir yapı şeklinde ele almaktadır (Weber, 2012: 270-274). Modern devlet üzerine yapılan çalışmalarda çoğunlukla ayırt edici unsurları çerçevesinde ele alındığı ve bir ya da birkaç unsur çerçevesinde bir tanımlamaya gidildiği daha önce belirtilmişti. Weber'in tanımına bakıldığında da modern devletin özellikle meşru fiziksel güç kullanma tekeline sahip olmasıyla ilişkilendirildiği ve bu bağlamda kendinden önceki yapılardan farklılık gösterdiği vurgulanmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta meşru fiziksel güç kullanma tekelinin modern devletin tek aracı olmadığı ve fakat modern devlete özgü bir araç olması noktasında farklılaşmıştır. Elbette ki modern devlet öncesi yapılarda da güç kullanımı iktidarın başvurduğu araçlar arasında bulunmaktaydı ancak yine de bu yapılarda düzenli ordu ya da askeri destek söz konusu değildi ve hatta şiddet araçlarının devletin tekelinde olması durumu bile bulunmuyordu. Modern devlet ise şiddet araçlarının kendi tekelinde olması ve devlet sınırları içinde meşru fiziksel güç kullanımına sahip olması

noktasında kendinden öncesi yapılardan farklılaşmaktadır. Dolayısıyla Weber'in vurguladığı nokta modern devletin şiddet araçlarına sahip olması ve şiddet araçlarının kullanımı durumunda bunu meşru bir zemine dayanarak gerçekleştirmesidir. Weber'in savını destekler nitelikte Hall ve Ikenberry de şiddet araçları ve meşruiyeti noktasında modern devleti ele almaktadırlar. Onlara göre modern devlet denilen yapı kurumlar bütününden meydana gelmektedir ve bu kurumlar ise şiddet ve zor araçları aracılığıyla çalışmaktadır (Hall ve Ikenberry, 2000: 11-12). Şiddet araçlarının devlet tekeline alınması bir taraftan şiddetin toplumsal alandan arındırılmasına hizmet ederken, diğer taraftan meşru fiziksel güç kullanma hakkını devlete özgü bir unsur haline getirmekte, böylelikle hem rızayı hem de baskıyı aynı anda oluşturabilmektedir.

Modern devlet üzerine yapılan diğer tanımlamalara bakıldığında ise farklı yapısal özellikleri çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Örneğin Gianfranco Poggi, özellikle yönetsel aladaki farklılıkları bağlamında modern devleti ele almakta ve şu şekilde tanımlamaktadır: *“Modern devlet, devlet dairelerindeki memurların sürekli ve talimatlara uygun çalışmaları yoluyla yönetimi sağlamak için oluşturulmuş karmaşık kurumsal düzenlemeler olarak tanımlayabiliriz. Bu dairelerin toplamı olan devlet belli sınırlar dahilindeki bir toplumda yönetim işini üstlenir. Hem hukuken hem de mümkün olduğunca fiilen yönetime ilişkin tüm güç ve olanaklar tekelindedir. İlke olarak salt yönetimle ilgilenir. Yönetime bakış açısı ise, kendi özel çıkarları ve davranış kuralları çerçevesindedir”* (Poggi, 2001:15). Diğer taraftan Zygmunt Bauman *“Modernlik ve Müphemlik”* isimli çalışmasında modern devleti, nihai amacının rasyonel bir şekilde tasarlanmış toplumu oluşturmak olan bahçeci bir devlet olarak tasvir etmektedir. Ona göre bahçeci devlet, egemenliği altındaki bireyleri kapsamlı bir şekilde incelemeyi kendine misyon edinmiş ve böylelikle aklın yasalarıyla uyumlu ve düzenli bir toplumsal yapıyı oluşturmayı amaç edinmiş kutsal bir cihat gücü olarak doğmuş bir yapıdır (Bauman, 2003:34). Wallerstein'a bakıldığında ise modern devletin önemli bir özelliği olan egemenlik kavramı çerçevesinde bir tanımlamaya gittiği görülmektedir. Wallerstein'a göre modern devlet kendine özgü bir yapıdır ve bu yapının kendine özgü yönü ise egemenlik unsurundan gelmektedir. Ona göre 16. yüzyıldan beri tanımlandığı haliyle egemenlik hem içeriye hem de dışarıya yönelik çifte anlamıyla devletler arası sistemle ilgili bir iddiayı barındırmaktadır. Dolayısıyla modern devletin egemenlik unsuru, devletlerarası sistemde karşılıklılık içeren bir kavrama işaret etmekte ve bu bağlamda geleneksel yapılardan ayrılmaktadır (Wallerstein, 1999: 71-72). Geleneksel devlet yapıları karşısındaki konumu bağlamında ise modern devlet; feodal toplumsal yapının siyasi ve coğrafi parçalanmışlığının ve iktidarın çoklu yer ve kaynaklar üzerinde kurulduğu toplum yapısının merkezileşme yoluyla aşılması sonucunda ortaya çıkan siyasi egemenlik biçimi olarak tanımlanmaktadır.

Ele alınan tanımlardan da anlaşılacağı gibi modern devlet kendine özgü araçları çerçevesinde ve bu bağlamda geleneksel devlet yapıları karşısındaki farklılıkları itibariyle tanımlanmaya çalışılmaktadır. Modern devlete ilişkin yapılan farklı tanımların her biri, öne çıkardığı yapısal özellik(ler) bağlamında doğru olmakla birlikte kavramın ancak belirli bir kısmına işaret etmesi bakımında eksik kalmaktadır. Bu sebeple modern devletin ayırt edici özelliklerinin yer aldığı daha bütünlükçü bir bakış açısının konunun anlaşılması noktasında daha yararlı olacağı düşünülmektedir. Literatürde modern devletin kendine özgü araçları şu şekilde sıralanmaktadır: Sınırlarının belirliliği, şiddet araçlarının tekelinde olması ve sınırları dahilinde meşru fiziksel güç kullanma hakkına sahip olması, egemenlik, hukukilik/anayasallık, kişisel olmayan iktidar yapısı, rasyonelleştirilmiş bürokratik yapı, yurttaşlık, vergilendirme ve meşruiyet (Pierson, 2004: 6). Tüm bu unsurlar modern devleti kendinden önceki devlet yapılarından ayıran yapısal ve düşünsel özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple söz konusu unsurları kısaca ele almak konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Etimolojik kökenine bakıldığında üstün güç/iktidar anlamına gelen egemenlik kavramının 16. yy'da ortaya çıktığı iddia edilmekte ve modern devlet ile aynı tarihsel sürece denk gelmesi dolayısıyla iki unsur birbirleriyle ilişkilendirilmektedir. İlk defa Jean Bodin tarafından *“Devletin Altı Kitabı”* isimli çalışmasında kullanılan egemenlik kavramı *“yurttaşlar üzerindeki en yüksek, en mutlak ve en sürekli güç”* şeklinde tanımlanmaktadır. Modern devletin en önemli özelliklerinden biri olarak kabul edilen egemenlik unsuru temelde kaynağının değişmesi hasebiyle farklılığı vurgulanmaktadır. Egemenlik elbette ki geleneksel devlet yapılarında da mevcuttu fakat bu yapılarda siyasi iktidarı elinde bulunduran kişinin egemenlik hakkını ilahi bir güçten aldığı ve onu temsil ettiği kabul edilmekteydi. Egemenliğin belirli bir kişiye verilen hak olarak kabul edilmesi aynı zaman o kişinin yaşamıyla sınırlı olmasına da yol açıyordu. Ancak modernizm akımının rasyonel yapısıyla birlikte egemenlik anlayışının da değiştiği ve kaynağının ilahi bir güç değil halk olarak kabul edildiği görülmektedir. Böylelikle egemenlik unsuru kişisellikten çıkarılarak devlete ait bir özellik haline gelmiş ve mutlak, bölünemez, sürekliliğe sahip bir güç olarak tanımlanmaya

başlamıştır. Bu bağlamda modern devletin bir özelliği olarak egemenlik, ülke sınırları içinde yasa koyma ve zor kullanma tekelini, ülke sınırları dışında ise yurttaşlarını diğer devletler karşısında temsil etme hakkını ifade etmektedir (Mısır, 2015: 56).

Modern devlet yapısının bir diğer özelliği sınırları dahilindeki bireylere “yurttaş” statüsü vermesidir. Egemenlik kavramı gibi yurttaşlık da geleneksel devlet yapılarında karşılaşılan bir unsurdur ve fakat içeriğinde ortaya çıkan değişim bu kavramın da modern devletin ayırt edici özellikleri arasında yer almasına yol açmıştır. Geleneksel devlet yapılarında tebaa olarak isimlendirilen halk, devlet ve hükümdar için var olan, dolayısıyla “kul” statüsünde kabul edilen ve bu bağlamda haklardan ziyade yükümlülüklerle sahip olan bir konumda idi. Modern devlet yapılarında ise tebaa kavramının yerini halk, kul kavramının yerini ise yurttaşlık kavramının aldığı görülmektedir. Elbette ki söz konusu kavramsal değişim, yurttaşlık statüsünün karşılık geldiği hak ve yükümlülüklerin de değiştiğine işaret etmektedir. Christopher Pierson, modern anlamda yurttaşlık statüsünün hak ve yetkiler ile görev ve yükümlülüklerin bir karışımı olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda ilke olarak yurttaşlık, siyasi bir topluluk içindeki bireylere eşit hak ve görevler, özgürlükler ve kısıtlamalar, güçler ve sorumluluklar veren bir statüyü ifade etmektedir (Pierson, 2004: 21). Dolayısıyla modern devlet yapılarında yurttaşlık sadece yükümlülükleri değil aynı zamanda hak, özgürlük, eşitlik gibi unsurları da içinde barındıran böylelikle bireye iktidar karşısında statü kazandıran bir içeriğe kavuşmuştur. Buna ek olarak Pierson yurttaşlık statüsünün; bir taraftan bireyi devlet karşısında güçlendirmesi, diğer taraftan ise devlet otoritesini ve yükümlülüklerini güçlendirmesi dolayısıyla çift taraflı bir süreç olduğunun da altını çizmektedir (Pierson, 2004: 23).

Yukarıdaki iki unsurla bağlantılı bir diğer özellik devletin vergi uygulama yöntemindeki değişimdir. Genel olarak vergi uygulama yetkisi; devletin ülkesi üzerindeki egemenliğine dayanarak yurttaşlarından vergi alma hakkına sahip olduğu hukuki ve fiili güç olarak ifade edilebilmektedir (Kargı, 2017: 62). Modernizm öncesi yapılarda yönetici ile tebaası arasındaki ilişki, tebaanın yöneticinin koruması altına girmesi ve karşılığında yönetime maddi katkı sağlaması bağlamında karşılıklı yardımlaşma çerçevesinde kurulan bir ilişkiye işaret etmekteydi. Dolayısıyla vergi, söz konusu bu ilişki ve yükümlülük nedeniyle tebaadan alınmaktaydı (Dönmez ve Kaya, 2014: 104). Bununla birlikte hükümdar, yerel güç odaklarına vergi alma yetkisi veriyor fakat bu uygulama söz konusu güç odaklarının keyfililiğine göre değişen bir yapı sergiliyordu. Bu sebeple geleneksel devlet yapılarında vergi uygulaması genellikle ve eşitlikten uzak bir özelliğe sahip idi. Modern devlete bakıldığında ise söz konusu uygulamanın, yurttaşlık statüsünün de getirdiği eşitlik ilkesi çerçevesine alındığı ve bürokratik örgütlenmenin sağlanması dolayısıyla her yerde uygulanabilir hale getirildiği görülmektedir.

Modern devleti kendinden önceki yapılardan ayıran bir diğer özellik sınırlarının belirliliğidir. Modern devletler kesinleşmiş ve uluslararası alanda da kabul edilmiş sınırlarla birbirlerinden ayrılmaktadırlar ve söz konusu sınırlar aynı zamanda bu devletlerin egemenlik alanını yansıtmaktadır. Ancak modernizm öncesi yapılara bakıldığında kesinleşmiş sınırlardan ziyade sınır boylarına rastlanmaktadır. Giddens “Ulus Devlet ve Şiddet” isimli çalışmasında sınır boylarını şu şekilde tasvir etmektedir: “*Modern olmayan devletlerde surlarla çevrili sınırlar, merkezi otoritenin düzenli denetiminin çok dışında kalan sınır boylarıdır; devlet büyüdükçe, bu durum daha da belirginlik kazanır. Surlar ne Roma’da ne de Çin’de terimin bugün kullanıldığı anlamıyla “ulusal egemenlik”in sınırlarına tekabül etmez, daha ziyade “derinlemesine” bir savunma sisteminin dış uzantısını oluştururlar.*” (Giddens, 2008: 74). Dolayısıyla geleneksel yapılarda sınır boyları, günümüzdeki gibi bir egemenlik alanına değil daha çok savunma hattı özelliğine sahip ve bu sebeple yerleşimin hiç olmadığı ya da az olduğu alanlardır.

Siyasi anlamda merkezileşme olarak ifade edilen rasyonelleştirilmiş bürokratik yapı bir diğer yapısal özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi modern devlet yapıları, feodal parçalanmışlığın coğrafi ve siyasi merkezileşme yoluyla aşılması sonucu ortaya çıkan yapılardır. Sınırların belirliliği coğrafi merkezileşmenin sonucu iken, rasyonel ve güçlü bürokratik örgütlenme siyasi merkezileşmeyi yansıtmaktadır. Geleneksel yapılardan farklı olarak modern devlet kişisellikten arındırılmış, belli kurallar çerçevesinde yürütülen, rasyonel temellere ve uzmanlaşmaya dayalı bürokratik bir yapı sergilemektedir. Güçlü bürokratik yapı ve her alana yayılan kamusal örgütlenme siyasi otoritenin ülke sınırları dahilindeki her noktada hissedilmesine ve bu bağlamda güçlü bir otoritenin yaratılmasına hizmet etmektedir. Dolayısıyla modern devlet söz konusu kamusal örgütlenme aracılığıyla toplumsal ve fiziki çevreye aşırı nüfuz etmiş bir yapıya sahiptir (Oktay, 2014: 265).

Modern devletin ayırt edici unsurlarına bakıldığında, her bir özelliğin diğerleriyle bağlantılı olduğu ve hemen hepsinin rasyonel temeller çerçevesinde bir değişime uğradığı görülmektedir. Bu unsurlar arasında yasal-ussal meşruiyet ve anayasalık-hukukilik birbirini tamamlayan ve birlikte ele alınması gereken özelliklerdir. Modernizm öncesi yapılarda toplumsal ilişkiler, iktidar yapısı, hukuk ve yönetimin ilahi unsurlar ve gelenekler çerçevesinde şekillendiği bilinmektedir. Siyasi iktidar egemenlik hakkını tanrıya ya da kan bağına dayandırmakta, dolayısıyla meşruiyetini de söz konusu bu unsurlardan almaktaydı. Hukuki kurallar ya da yaptırımlar ise benzer şekilde yıllar boyu uygulana gelen gelenekler ve din kuralları çerçevesinde uygulanmaktaydı. Ancak modernizmin rasyonel yapısı söz konusu alanlarda da akıllaşmanın gerçekleşmesine ve bu bağlamda gerek iktidarın kaynağının gerek meşruiyetin dayanağının gerekse hukuki kuralların ilahi unsurlardan arındırılarak rasyonelleşmesine ve sorgulanabilir hale gelmesine hizmet etmiştir. Böylelikle egemenlik anlayışının devlete ait bir unsur haline gelmesi gibi iktidar ve bu iktidarın meşruiyeti de tanrısallıktan arındırılarak insanlar tarafından sorgulanabilir hale gelmiştir. Benzer şekilde dinin ve geleneklerin temel alındığı doğal hukuk anlayışı da yerini, kaynağını beşeri ve dünyevi unsurlardan alan, sınırları belli, yazılı, öngörülebilir özelliklere sahip ve devletin de söz konusu kurallara tabi olduğu pozitif hukuk anlayışına bırakmıştır (Saygılı, 2010: 89). Toplumsal kontrolün ve düzenin oluşturulmasında önemli bir işleve sahip olan hukuk kuralları bu haliyle keyfilikten uzak, bireyleri olduğu gibi devletin ve erklerinin de bu kurallara saygı göstermesini ve hukuki sınırlar çerçevesinde hareket etmesini sağlayan bir yapıya bürünmüştür (Durgun, 2000: 112).

Son olarak modern devlet tanımlarında en çok ifade edilen özellik meşru fiziksel şiddet kullanma tekelini olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi Weber, modern devletin kendine özgü araçları ile tanımlanabileceğini ve bu bağlamda en önemli aracının ise meşru fiziksel güç kullanma tekelini olduğunu belirtmektedir. Söz konusu unsur birkaç özelliği ile önem arz etmekte ve geleneksel yapılardan farklılığı ile ön plana çıkmaktadır. Öncelikle modern devlet, düzenli bir ordu ve askeri güce sahip olması ve şiddeti önleyici hukuki kural ve yaptırımlarla meşru şiddet kullanma hakkını elinde bulundurması özellikleriyle geleneksel yapılardan ayrılmaktadır. Modernizm öncesi yapılara bakıldığında şiddet araçlarına sadece siyasal otoritenin değil yerel unsurların da sahip olduğu, şiddet kullanımının ise toplumsal ilişkilerde ve günlük yaşamda olağan olduğu görülmektedir. Bununla birlikte devletin düzenli bir orduya sahip olmadığı, dağınık ve parçalanmış iktidar yapıları gibi askeri hizmetin de düzenden yoksun ve dağınık olduğu görülmektedir. Modern devlet ise şiddet araçlarını tekeline alarak ve meşru kullanımını devlete özgü hale getirerek şiddeti toplumsal ilişkilerden çıkarmış ve toplumsal alandaki çatışmaların tek elden çözülmesini, böylelikle toplumsal düzenin sağlanmasını gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda devlet, toplumsal alanda ortaya çıkan uyuşmazlıkların şiddet unsuruna başvurmaya gerek kalmadan çözülmesi ve iç barışın sağlanması karşılığında fiziksel güç kullanma tekelini meşru bir zemine oturtturarak kullanmaktadır (Sancar, 2000: 28). Diğer taraftan modern devlet, siyasi ve yönetsel yapılardaki merkezileşme gibi askeri unsurların da merkezileşmesi gerekliliğiyle yerel unsurların şiddet araçlarından arındırılmasını ve düzenli ordunun kurulmasını sağlamıştır. Böylelikle bir taraftan güçlü bir askeri desteğin her daim hazır olmasına, diğer taraftan ise toplumsal ve bireysel güvenliğin sağlanmasına hizmet etmektedir (Barbak, 2018: 310).

3. MODERN DEVLETİN ÜRETİM BİÇİMİ: KAPİTALİZM

En genel haliyle kapitalizm, üretim araçlarının mülkiyetine sahip kapitalist sınıf ile üretim araçlarının mülkiyetinden soyutlanmış dolayısıyla emeğini satarak geçinen emekçi sınıftan oluşan ve emeğin ürettiği artı değerın kapitalist tarafından çekilmesine dayanan bir üretim biçimi olarak tanımlanmaktadır (Aslan, 2012: 25). Bu bağlamda geniş bir perspektifte üretim biçimi olarak kapitalizm insan emeğinin metalaştığı, özel mülkiyet ve kar elde etme hedefinin iktisadi kararlar için esas unsur haline geldiği bir sistemi ifade etmektedir. Nitekim kapitalizmin kökenleri; toprağın, üretim araçlarının ve emeğin de dahil olmak üzere her şeyin metalaştığı, meta üretiminin genelleştirilmesine ve dolaşımına dayalı bir üretim sistemi olarak kabul edilmektedir (Bensussan ve Labice, 2016: 521). Modern devlet anlayışı gibi kapitalizm de farklı bilim insanları tarafından ele alınan, kimi özellikleri çerçevesinde kavramsallaştırılmaya çalışılan bir kavram olarak literatürde yer almaktadır. Örneğin Max Weber kapitalist üretim biçimini tarihsel süreçte yaşanan iktisadi gelişmelerin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Ona göre kapitalizm işin ve üretimin rasyonel örgütlenmesi temeline dayanan iktisadi bir düzen, rasyonel işleyişin en yüksek biçimidir (Weber, 2004: 118). Weber, bu iktisadi sistemin akılcı bir üretim sistemi olduğunu ve özgür iş gücünün rasyonel örgütlenmesi temeline dayandığını belirtmekte ve bu sebeple kapitalizmi olumsuzlayan bir bakış açısı sergilemektedir. Karl Marx ise hem bir teknik olarak hem de iş veren ve işçi arasındaki ilişki biçimi olarak kapitalizmi ele almaktadır. Marx'a göre kapitalizm, sadece bir iktisadi sistem değildir, aynı zamanda kendi

yapısı dolayısıyla toplumsal ilişkileri de belirlemektedir ve bu nedenle toplumsal ilişki biçimini olarak da ele alınmalıdır. Kapitalist üretim biçimi iktisadi alanda uygulanan bir tekniği ifade etmekle birlikte, bu tekniğin yarattığı ilişki biçimini de kapsamaktadır. Bu nedenle Marx'a göre kapitalizm sadece bir meta üretim sistemi değil, aynı zamanda iş gücünün meta konumunda olduğu ve bir mübadele nesnesi gibi pazarda alınıp satıldığı bir sistemi ifade etmektedir (Dobb, 2007: 8). Kapitalizmin karakteristik özelliği ise, işçinin kendi gözünde de emek gücünün kendisine ait bir meta biçimini alması ve emeğin ücretli emek biçimine dönüşmesidir (Marx, 2015: 172). Anthony Giddens'a bakıldığında ise kapitalizmi sermayedar ile emek arasındaki ilişkiyi vurgulayarak şu şekilde tanımladığı görülmektedir: *"kapitalizm, özel sermaye mülkiyeti ile mülksüz ücretli emek arasındaki ilişki merkezinde yoğunlaşmış bir meta üretim sistemidir; (...)"* (Giddens, 2018: 60). Diğer taraftan Immanuel Wallerstein, *"tarihsel toplumsal sistem"* olarak tanımladığı kapitalizmi sermaye birikimi çerçevesinde ele almaktadır. Wallerstein kapitalizmi şu şekilde tanımlamaktadır: *"Tarihsel kapitalizm adımı verdiğimiz tarihsel toplumsal sistemin ayırt edici özelliği, bu tarihsel sistemde sermayenin çok özel bir yolla kullanıma girmesidir. Bu kullanımda başlıca amaç ya da niyet, sermayenin kendini büyütmesidir. Sistemde, geçmiş birikimler yalnızca daha fazla sermaye biriktirmek için kullanıldığı ölçüde 'sermaye'dir."* *"(...)" tarihsel kapitalizm, temel iktisadi etkinlik içinde geçerli olan ya da ağır basan iktisadi amacın ya da 'yasa'nın sınırsız sermaye birikimi olduğu o somut, zamanla sınırlı, mekanla sınırlı, tümleşik üretim etkinlikleri yeridir"* (Wallerstein, 2016: 15-20). Kapitalizmden söz edilebilmesi için, içinde bulunduğu tarihsel toplumsal sistemin, sermayenin birikimine öncelik verecek şekilde biçimlenmiş olması gerekmektedir. Bu bağlamda Wallerstein için, ekonomik, siyasi ve yönetsel yapılar bu süreci destekleyecek şekilde yapılandırıldığında ve böylece sermayenin sonsuz birikimini sağlayacak kurumsallaşmaya ulaşıldığında kapitalizmin varlığından söz edilebilir.

Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere kapitalizm hem bir üretim biçimi hem de kendi yapısına uygun toplumsal yapıyı oluşturması hasebiyle bir toplumsal sistem olarak ele alınmaktadır. Nitekim literatürdeki çalışmaların fazla olmasının temel sebebi de kapitalizmin bu ikili yapısıdır. Ancak ele alınan konu itibariyle daha çok modern devletle ilişkisi çerçevesinde değerlendirilecek olması nedeniyle bu tanımlamalar yeterli görülmektedir.

3.1. Modern Devlet-Kapitalizm İlişkisi Üzerine Görüşler

Modern devletin ortaya çıktığı dönem ile kapitalizmin ilk oluşum aşamasının yakın tarihsel süreçlere tekabül etmesi, söz konusu iki kavram ve aralarındaki ilişkiye yönelik sorgulamaları da beraberinde getirmiştir. Özellikle modern devletin ortaya çıkış koşulları, bu sürecin kapitalizmin erken birikim süreci ile ilişkisi çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Literatüre bakıldığında modern devlet ve kapitalizmin ortaya çıkışına ve birinin diğerini koşullandırıp koşullandırmadığına ilişkin temel üç görüş olduğu görülmektedir. Bu görüşlerden ilkinde modern devlet ve kapitalizmin aynı tarihsel süreçte ortaya çıktığı ve karşılıklı etkileşimlerinin olduğu kabul edilmekte fakat aralarında neden-sonuç ilişkisinin bulunmadığı öne sürülmektedir. Bu görüşü savunanlardan Ellen Meiksins Wood, ayrı tarihsel süreçte ortaya çıkmaları nedeniyle kapitalizm ve modern devleti ilişkilendirme çabalarına ve modernizmin, burjuvazinin ve kapitalizmin birbirini tamamlayan ve tanımlayan kavramlar olarak görülmesine karşı çıkmaktadır. Öncelikle Wood, iktisadi alanın siyasal alanı belirlediği görüşünde marksizme katılmaktadır. Ancak bunun modern devletin ve kapitalizmin ilk ortaya çıktığı dönem için belirleyici olmadığını, sadece aynı tarihsel sürece denk geldiklerini belirtmektedir. Yazara göre modern devlet, ilk oluşum aşamasındaki toplumsal ilişkilerin ve parçalı egemenlik yapısı ile merkezi monarşiler arasındaki gerilimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve dolayısıyla kapitalizmle doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır. Ona göre; *"'modern' devlet, 'modern' ülke ve egemenlik kavramlarıyla birlikte, kapitalizmle ilgisi bulunmayan toplumsal ilişkilerden, parçalı egemenlikler ve merkezileşen monarşiler arasındaki gerilimler içinden türedi"* (Wood, 2003: 186). Wallerstein da benzer şekilde iki unsur arasındaki karşılıklı ilişkinin varlığını kabul etmekte ve fakat aralarında neden-sonuç ilişkisi olup olmadığı noktasında kesin bir yargıda bulunmamaktadır. Wallerstein'a göre Batı Avrupa'da mutlak monarşinin yükselişi ile Avrupa dünya ekonomisinin doğuşu koordinelidir. Ancak bu iki unsur arasındaki neden sonuç ilişkisi belirsizdir ve her ikisi de savunulabilir. Bir taraftan, ticaretin gelişmesi ve kapitalist tarımın doğuşu, bürokratik devlet yapılarının finanse edilmesine olanak sağlamıştır. Ancak diğer taraftan devlet yapıları, yeni kapitalist sistemin en temel ekonomik dayanağını sağlamıştır (Wallerstein, 2011: 133). Bu sebeple kapitalizm ve modern devlet arasındaki nedensellik ilişkisi belirsizdir. Kapitalizmin olgunlaşp yaygınlaşmasından sonraki süreçte devlet yapılarına olan etkisini kabul eden Wallerstein, özellikle modern devlet ve kapitalizmin ortaya çıkış aşamalarında hangisinin neden hangisinin sonuç olduğu noktasında kesin bir yargıda bulunmaktan kaçınmaktadır.

İki unsur arasındaki ilişkiye yönelik ikinci görüşte, modern devletin kapitalizmin ortaya çıkmasında belirleyici olduğunu savunulmaktadır. Bu görüşe göre, modern devlet hem toplumsal yapıda ortaya çıkan değişimleri hem de iktisadi alanda üretim biçiminin değişimini koşullandırmış ve böylelikle kapitalizmin ortaya çıkması olanaklı hale gelmiştir. Ekonominin siyasal alan üzerinde her zaman belirleyici olmadığı varsayımı savunucuları tarafından pre-kapitalist toplumlara ve bu toplumlarda siyasal alanın belirleyiciliğine atıfla temellendirilmektedir. Örneğin Samir Amir, mutlakiyetçi devlet uygulamalarının ve bu sürece denk gelen ideolojik gelişmelerin kapitalizmin ortaya çıkmasını tetiklediğini savunmaktadır. Amir, öncelikle mutlakiyetçiliğin yükselmekte olan önkapitalist güçlerle feodal sömürü sisteminin kalıntıları arasındaki dengeden doğduğunu belirtmekte ve yeni doğmuş olan bu yapının kapitalizm için itici güç oluşturduğunu belirtmektedir: *“ancien regime’in yeni devletinin uygulamaları ile ideoloji alanındaki gelişmelerin aynı zamanda ortaya çıkması, ön kapitalist yayılmayı kamçıladi”* (Amin, 2003: 466-467). Dolayısıyla erken modern devlet ve aynı tarihsel süreçte ideoloji alanında yaşanan gelişmeler kapitalizmin ortaya çıkması için gereken koşulları sağlamış, bu bağlamda modern devlet belirleyici bir etkide bulunmuştur. Pierre Clastre ise, daha genel bir perspektifte marksizmin altyapının belirleyiciliğine yönelik tezlerine bir eleştiri getirmekte ve eleştirisini ise özellikle kapitalizm öncesi toplumlarda siyasal alanın belirleyiciliğine vurgu yaparak temellendirmektedir. Clastres savını şu şekilde açıklamaktadır: *“[...] maddi yaşam koşulları değiştiği halde yapı aynen korunuyor; neolitik devrim insan topluluklarının maddi yaşamını büyük ölçüde etkilemek ve kuşkusuz kolaylaştırmakla birlikte, toplumun düzenini mekanik bir biçimde değiştirmiş değildir. Başka bir deyişle, ilkel toplumlar açısından Marxçılar’ın iktisadi altyapı dedikleri düzeydeki değişim, ona bağlı yansımaları, yani siyasal üstyapıyı kesinlikle belirlemez, çünkü siyasal üstyapı, kendi maddi temelinden bağımsız gibidir”, “Marxçı altyapı ve üstyapı kavramlarını muhafaza etmek istiyorsak, o zaman belki de, altyapının siyaset, üstyapının ise ekonomi olduğunu kabul etmemiz gerekecek”* (Clastre, 1991: 162-163). Bu ifadenin de anlaşılacağı gibi, Clastre Marksist altyapı üstyapı ilişkisini tersine çevirerek, siyasal alanın belirleyiciliğini ön plana çıkarmaktadır.

Son olarak üçüncü görüşe bakıldığında, marksizmin altyapı-üstyapı ilişkisinin temel alındığı görülmekte ve bu bağlamda modern devletin ortaya çıkışını kapitalist birikim rejiminin koşullandırdığı kabul edilmektedir. Kapitalizm ortaya çıkması ve gelişmesiyle birlikte toplumsal, siyasal ve yönetsel alandaki değişimleri koşullandırmış ve modern devletin ortaya çıkması noktasında itici güç olmuştur. Temelde Karl Marx ve Friedrich Engels’in çalışmalarıyla temellendirilen bu görüş aynı zamanda bu çalışmanın da dayanak noktasını oluşturmakta ve dolayısıyla daha ayrıntılı bir irdelemeyi gerekli kılmaktadır.

Marksist teoriye göre toplumsal yapı, ekonomik alanı ifade eden altyapı ve siyasal, yönetsel, ideolojik, kültürel vb. unsurları betimlemek için kullanılan üstyapı unsurlarından oluşmaktadır. Genel olarak altyapı ifadesiyle kavramsallaştırılan iktisadi alan, bu alanı belirleyen üretim biçimi ve söz konusu üretim biçiminin koşullandırdığı üretim ilişkileri, üstyapıyı yani kültürü, ideolojiyi, toplumsal ilişkileri, yönetimi ve devlet yapılarını belirlemektedir. Bu doğrultuda modern devletin ortaya çıkışı, kapitalist birikim rejiminin ve sömürü mekanizmasının düzenli bir şekilde işleyebilmesi için, siyasal yapının yeniden yapılandırıldığı bir süreci ifade edilmektedir. Marx’ın altyapının belirleyiciliğine ilişkin görüşleri şu şekildedir: *“maddi yaşamın üretim tarzı, genel olarak, toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır. Tarihte toplumun ve devletin bütün ilişkilerini, bütün dinsel ve hukuki sistemleri, ortaya atılan bütün teorik görüşleri, ancak bunlarla örtüşen çağlardaki maddi yaşam koşulları anlaşılırsa ve bu birinciler, maddi koşullardan tümdengelim yoluyla çıkarılırsa, anlamak olanaklıdır”* (Marx, 2011: 25). Engels ise bu süreci devlet ve işlevleri üzerinden ele almaktadır. Ona göre modern devlet ekonomik sömürünün ortaya çıktığı aynı tarihsel süreçte doğmuştur ve işlevi bu iktisadi sömürü sistemindeki sınıflar arası mücadeleyi baskı ve imtiyazlar ile düzenlemek, böylelikle bir taraftan egemen sınıfın hakimiyetinin devamını sağlarken diğer taraftan hakim üretim sisteminin altını oymadan sınıf çatışmasını azaltmaktır (Engels, 2011: 205-208). Bununla birlikte Engels, tek belirleyici unsurun ekonomi olmadığını, tarihi, toplumsal, kültürel ve geleneksel unsurların da belirleyici olduğunu ancak son kertede ekonominin belirleyiciliğine vurgu yapmaktadır. *“Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-1894”* isimli çalışmasında bunu dile getiren Engels, böyle bir yanlış anlaşılmanın analizlerinin de yanlış yorumlanmasına yol açacağını belirtmektedir. Engels kendi ifadeleriyle bu durumu şu şekilde açıklamıştır: *“toplum tarihinin belirleyici ana etkeni saydığımız ekonomik ilişkilerden, belli bir toplumdaki insanların kendi geçim araçlarını üretmek ve (iş bölümünün var olduğu ölçüde) ürünleri değişme tarzını anlıyoruz. Bundan ötürü o ilişkiler bütün üretim ve ulaştırma tekniğini kapsar. Bizim anlayışımıza göre bu teknik, ürünlerin değişim ve ayrıca, bölüşüm tarzını, bu nedenle, sosyal toplumun çözülmesinden sonra, sınıflara bölünmeyi, dolayısıyla egemenlik ve kulluk ilişkilerini, sonuç olarak devleti, politikayı, hukuku vb. de*

belirler. (...) Politik, hukuksal, felsefi, dinsel, yazınsal, sanatsal vb. gelişme ekonomik gelişmeye dayanır. Ama bütün bunlar birbirleri üzerinde olduğu gibi ekonomik temel üzerinde de etkide bulunurlar. Bundan, ekonomik durum nedendir ve yalnızca o etkendir, oysa başka her şey ancak edilgin sonuçtur, sonucu çıkarılmamalıdır. Tersine her zaman en sonunda kendi ağırlığını koyan ekonomik zorunluluk temeli üzerinde bir etkileşim vardır” (Engels, 2018: 35-36). Engels’in görüşünü destekleyen ve daha ayrıntılı bir şekilde açıklayan Althusser, üretim tarzının derinlemesine ve içten birleştirilmiş üç yapıyı; ekonomik, siyasi ve ideolojik yapıları kapsadığını ve ekonominin son kertede belirleyici olduğu ön kabulünü saklı tutarak, bu yapılardan herhangi birinin belirli bir üretim tarzında egemen yapı haline gelebileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda Althusser’e göre belirli bir toplumsal formasyonda ideolojik, ekonomik ya da siyasi yapı egemen haline gelebilir ancak hangisinin egemen yapı olacağı her zaman için ekonomik yapı tarafından belirlenir (Carnoy, 2015: 120). Son olarak Gianfranco Poggi de tersten bir yaklaşımla modern devletin kapitalizm için gerekliliğini vurgulayarak iki unsur arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Poggi, “Devlet – Doğası, Gelişimi ve Geleceği” isimli kitabında modern devletin, kapitalizmin gerekliliklerine bir yanıt olarak ortaya çıktığını şu şekilde ifade etmektedir: “modern devletin doğuşu ve gelişimi, toplumun içinde bulunduğu siyasi çevrenin, kapitalist sömürü ve birikim mekanizmasının düzenli bir şekilde işleyebilmesi (bu işleyişe uyabilmesi, hatta mümkün olduğu kadar aracı olması) için yeniden yapılandırılması olarak anlaşılır” (Poggi, 2016: 129).

4. MODERN DEVLETİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ VE KAPİTALİZM

Bilindiği gibi Marksist teoride doğrudan, yalın bir devlet teorisi bulunmamakta, daha çok kapitalist birikim rejimi çerçevesinde hangi işlevleri yerine getirdiği ele alınmaktadır. Bu bağlamda modern devlet ile kapitalizm arasındaki ilişki, modern devletin ayırıcı unsurları ve kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda bu unsurların işlevlerinin ele alınması, iki unsur arasındaki karşılıklı etkileşimin anlaşılması noktasında önem arz etmektedir.

Modern devletin en önemli özelliklerinden biri, sınırları belirli bir alana sahip olması ve bu alan üzerinde, yasa koyma ve zor kullanma, bu alan dışında ise yurttaşlarını temsil etme hakkı olarak ifade edilen egemenlik hakkına sahip olmasıdır. Egemenlik unsurunun modern devlet yapılarında kişisellikten arındırılarak devlete ait bir hak haline getirildiği ve rasyonel bir zemine oturtulduğu daha önce belirtilmişti. Kapitalizmin gelişimi ve gereklilikleri açısından değerlendirildiğinde egemenlik anlayışının bu yapısı, özel mülkiyet anlayışı ile bağdaştırılmaktadır. Feodalizmden kapitalizme geçişle birlikte önem kazanan özel mülkiyet, egemenliğin devlete ait bir unsur olmasıyla birlikte hükümdardan ve onun keyfi uygulamalarından korunarak, egemen devletin güvencesinde olması sağlanmıştır. Böylelikle burjuvazinin elindeki mal ve mülklerin keyfi uygulamalardan korunması olanaklı hale gelmiştir. Bununla birlikte egemenlik unsurunun kapitalizm açısından gerekliliğini Wallerstein, modern devletin yedi alandaki otorite iddiası ile temellendirmektedir:

1. Devletler emeğin, sermayenin ve malların kendi sınırlarından geçip geçmeyeceğine, hangi koşullarda kendi sınırlarından geçebileceğine dair sınırlar koyar,
2. Kendi sınırları dahilinde mülkiyet haklarına yönelik kararlar oluşturur,
3. İstihdama ve çalışanların ücretlerine dair kurallar koyar,
4. Şirketlerin ve firmaların hangi maliyetleri içselleştirmeleri gerektiğine ilişkin kurallar koyar,
5. Ne tür iktisadi etkinliklerin tekelleşebileceğine ve ne derece tekelleşebileceğine dair karar verir,
6. Vergi uygular,
7. Kendi sınırları içinde faaliyette bulunan firmaların ve şirketlerin etkilenebileceği koşulların ortaya çıkması halinde diğer devletlerin kararlarını etkilemek adına dışarıdan güç kullanabilir (Kotan, 2016: 16).

Devletlerin otorite iddiasında bulunduğu alanlara bakıldığında, kapitalizmin işleyişini, gelişimini ve sermaye hareketlerini kolaylaştırabilecek alanlar olduğu ve bununla birlikte burjuvazinin bir taraftan işçi sınıfına diğer taraftan ise uluslararası alandaki diğer devletlere karşı korunmasını sağlayan özellikler olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Stefano Bartolini de modern devletin egemenlik unsuru ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi; “Egemenlik başta olmak üzere devleti anlamlı kılan ve devleti kendisinden önceki siyasi formlardan ayıran unsurların da belirginleşmesinde kapitalizm önemli bir katalizör olmuştur” (Özlük ve Doğan, 2009: 3) şeklinde ifade etmektedir.

Kapitalizmin en temel özelliklerinden biri iktisadi alanın şiddetten arındırılmış olması ve artı değerın salt ekonomik unsurlar aracılığıyla çekilmesidir. Nitekim Giddens da kapitalizmi, şiddetten arındırılmış temel

ekonomik ilişkiler alanı olarak tanımlayarak, kapitalizmin bu niteliğini vurgulamaktadır (Giddens, 2008: 213). İktisadi alanın şiddetten arındırılması, modern devletin önemli özelliklerinden biri olan meşru fiziksel güç kullanma, genel ifadeyle zor erkine sahip olmasıyla mümkün hale gelmektedir. Geleneksel devlet yapılarına bakıldığında siyasi unsurların ve zor kullanma yetkisinin ademi merkezi bir yapı sergilediği ve iktisadi alandaki artı değer de bu yetki aracılığıyla alındığı görülmektedir. Ancak modern devletin zor erkine sahip olması ve şiddet araçlarını tekeline almasıyla birlikte toplumsal alan şiddetten arındırılmıştır. Böylelikle kapitalizmin ihtiyaç duyduğu ekonomik ve siyasi alanın birbirinden ayrılması ve iktisadi alanın şiddetten arındırılması mümkün hale gelmiştir. Bu yeni toplumsal yapıda kapitalist ile emekçi arasında “özgür iradeleri” ile kurulan ücret ilişkisi, siyasi alandan ve şiddet unsurlarının yarattığı baskıdan bağımsız olarak kurulmakta ve artı değer salt ekonomik unsurlar aracılığıyla alınmaktadır (Aslan, 2012: 37). Diğer taraftan zor erkine sahip olan devlet oluşturduğu ordu ve polis güçleri aracılığıyla hem iç ve dış güvenliği sağlama hem de ayrıcalıklı sınıfların çıkarlarını diğer devletlere karşı koruma görevlerini de yerine getirmektedir. Wallerstein, modern devletin oluşturduğu polis ve ordu mekanizmalarının kapitalizm açısından önemini vurgulamakta ve polis güçlerinin iç düzenin ayakta tutulması adına, ordunun ise kendi ülkesindeki üreticilerin ve devlet çıkarlarının diğer devletlerdeki rakiplere karşı korunması noktasındaki önemini belirtmektedir (Wallerstein, 2016: 49-50). Bu bağlamda kapitalist, modern devletin zor erki aracılığıyla, içeride kendi çıkarlarını etkileyebilecek bir durumun ortaya çıkmasını önlediği gibi diğer devletlerden gelebilecek ve kendi çıkarlarını etkileyebilecek sorunları da aşabilmektedir.

Modern devletin zor erki sadece meşru fiziksel güç kullanma tekeliyle sınırlı olmayan, bunun yanı sıra yasaların ihlali noktasında cezalandırmayı, gözetlemeyi, denetimi, işçi sınıfını disiplin altına almayı ve bu unsurlar aracılığıyla toplumsal düzenin korunması işlevleriyle geniş bir içeriğe sahiptir. Bu bağlamda modern devletin en temel özelliklerinden biri olan zor erki, kapitalizmin devamlılığı adına önemli bir yere sahiptir. Nitekim David Harvey de zor erkinin kapitalizm açısından önemini şu şekilde ifade etmektedir: *“kurumlaşmış şiddet üzerinde tekele sahip zorlayıcı bir otorite sistemi olarak kurulmuş olan devlet, bir hakim sınıfın iradesini, sadece karşıtlarına değil, kapitalist modernitenin her zaman eğilimli olduğu anarşik gelgit, değişim ve belirsizliğe de dayatmak için kullanabileceği (...) bir kurucu ilke oluşturur”* (Harvey, 2012: 129). Harvey’in de belirttiği gibi kapitalizm, değişimi, belirsizliği ve sınıfsal yapıdan dolayı halk hareketlerini içinde barındırmakta ve bu anarşik yapıyı en aza indirme ve toplumsal düzenin sağlanması amacıyla modern devletin zor erkine ihtiyaç duymaktadır. Kapitalist bir sistemde devlet; toplumsal düzensizlikleri bastırma adına zor erkine başvurur, özel mülkiyete dayalı, salt kar elde etme amacına yönelik yapısını korumak için yasal düzenlemeler gerçekleştirir, mevcut düzeni tehlikeye sokanları etkisizleştirmek ve cezalandırmak için polis gücünü, mahkemeleri ve hapishaneleri kullanmaktadır. Dolayısıyla kapitalist sistemde devlet, egemen üretim ilişkilerini koruma ve devamını sağlamakla görevli bir yapı sergilemektedir (Eroğlu, 2014: 79-80).

Modern devletin yasa koyma gücü ve anayasallık unsuru da diğer özellikleri gibi kapitalist birikim rejiminin gelişmesi ve burjuva sınıfının çıkarlarının gözetilmesi noktasında önem arz etmektedir. Daha önce belirtildiği gibi yasa koyma ve uygulama gücü modern devletle birlikte kişisellikten arındırılarak rasyonel hale getirilmiş ve merkezileştirilmiş, böylelikle pozitif hukuk anlayışına geçilmiştir. Pozitif hukuk anlayışının varlığı kapitalist sistemin olgunlaşması ve yayılması adına ciddi bir öneme sahiptir. Öncelikle pozitif hukukun rasyonel bir yapı sergilemesi, kişilikten arındırılması, bu bağlamda keyfîlik unsurunun ortadan kalkması ve genel çıkar düsturuyla oluşturulması yurttaşlar nezdinde sorgulanmasını güçleştirmekte ve kabul edilebilirliğini arttırmaktadır. Bu durumun en önemli getirisi kapitalist toplumsal sistemde siyasi ya da hukuki alanda alınan kararların sınıf çıkarı olarak algılanmasını önleyerek ve “genel çıkar” unsuru arkasına gizlenmesini sağlamasıdır. Böylelikle kapitalist sisteminin ihtiyaç duyduğu düzenlemelerin ve burjuva sınıf çıkarlarının perde arkasında hayata geçirilmesi gerçekleşebilmektedir. Diğer taraftan yasa koyma ve uygulama gücü, toplumsal düzenin oluşturulması ve bu bağlamda işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki ilişkileri, burjuvazinin lehine olacak şekilde düzenlemeyi de kapsamaktadır. Bunu ise kişisellikten arındırılmış, rasyonel yapısıyla ve yine “genel çıkar” amacı arkasında gerçekleştirmektedir. Bunların yanı sıra kendi sınırları dahilinde sermaye hareketlerinin düzenlenmesi, rakip üreticilerin hareketlerini kendi sınırları içinde ve kendi üreticilerinin çıkarları lehine sınırlandırılması gibi uygulamaları hayata geçirmektedir. Benzer şekilde Wallerstein da modern devletin yasa koyma ve uygulama gücünü kendi sınırları içindeki mal, sermaye ve işgücü hareketlerini kontrol edebilmesi nedeniyle en temel öğelerden biri olarak kabul etmektedir. Yasa koyma ve uygulama gücünün devlet tekelinde olması, devletlere kendi sınırları dahilindeki toplumsal üretim ilişkilerinin hangi kurallar çerçevesinde yürütüleceğini belirleme yetkisi vermekte, dolayısıyla kapitalist sistemin devamı için gerekli düzenlemeleri

yapabilme olanağı sağlamaktadır (Wallerstein, 2016: 44-44). Anayasallık unsuru ise iktidarın sınırlandırılması ve keyfi uygulamaların önüne geçilmesi açısından önem arz etmektedir. Böylelikle iktidarın belli sınırlar ve kurallara tabi tutulması sağlanmakta ve hem haklar hem de özel mülkiyetin emniyet altına alınması olanaklı hale gelmektedir.

Modern devlet yapısıyla birlikte vergilendirmenin de devlet tekeline alındığı, bürokratik örgütlenme aracılığıyla her yerde ve herkese eşit olarak uygulanabilir hale getirildiği ve yine kişisellikten uzak, rasyonel bir zemine indirildiği görülmektedir. Kapitalizm açısından değerlendirildiğinde vergilendirme unsurunun temelde iki işlevi yerine getirdiği görülmektedir. Modern devlet, vergilendirme aracılığı ile bir taraftan sermaye biriktirmekte ve biriken sermayeyi, sermaye transferi yoluyla kapitaliste aktarmakta, diğer taraftan ise sermaye birikiminin sürekliliği için gerekli ancak kapitalistin yatırım yapmaktan kaçındığı büyük altyapı yatırımlarını gerçekleştirmektedir (Mısır, 2011: 72). Wallerstein, modern devletle birlikte vergi uygulamasının yasal, sistematik, yaygın ve bürokratik bir kurumsallaşmaya büründüğünü ve kapitalist birikim süreci için önemli bir kaynak haline geldiğini belirtmektedir. Elde edilen vergiler aracılığıyla gerçekleştirilen yatırımların toplumsal yarar sağladığını kabul eden Wallerstein, özellikle altyapı yatırımlarının temelde kapitalistin ihtiyacına cevap verdiğinin de altını çizmektedir. Ona göre söz konusu yatırımlar vergiler aracılığıyla ve dolayısıyla tüm yurttaşların eşit oranda katılımıyla gerçekleştirilmekte ve fakat söz konusu yatırımlar sayesinde elde edilen kar kapitalistin payına düşmekte bu bağlamda kar bireyselleştirilirken, riziko toplumsallaştırılmaktadır (Wallerstein, 2016: 47-49).

Son olarak yurttaşlık unsuruna bakıldığında bu unsurun, kapitalizmin sınıfsal yapısı ve bu yapının burjuva sınıfı lehine korunması ve güçlendirilmesiyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Örneğin Thomas Humphrey Marshall, İngiltere’de yurttaşlık unsuru ile kapitalizmin yükselişinin yakın tarihlerde ortaya çıktığını belirtmekte ve yurttaşlık kurumunun kapitalizmin sınıfsal yapısı ile uyumlu olduğunu ve hatta sınıfsal eşitsizliğin korunması ve güçlendirilmesine katkı sağladığını belirtmektedir. Marshall bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “*Bunun nedeni ise, erken dönem yurttaşlık kurumunun sadece rekabetçi piyasa ekonomisinin vazgeçilmez ögesi olan medeni haklar üzerine inşa edilmiş olmasıydı. Bireysel statünün bir parçası olarak değerlendirilebileceğimiz medeni haklar, bireye, ekonomik mücadele süreci içinde bağımsız bir özne olarak hareket etme şansı tanımış ve bireyin kendini koruma gücü olduğu varsayımından yola çıkarak, birey için bir sosyal koruma mekanizması öngörmüştür*” (Üstel, 2015: 127-128). Bu bağlamda yurttaşlık statüsü bir taraftan bireyi hak, imtiyaz ve özgürlüklere sahip olduğu bir konuma taşırken, diğer taraftan burjuva sınıfı karşısında korumasız bırakmaktadır. Birey kendi özgür iradesiyle sözleşme yapabilme konumuna erişmiştir ancak sözleşme şartlarının burjuva sınıfının çıkarlarını yansıtacak şekilde düzenlenmesi, sınıf eşitsizliklerinin derinleşmesine yol açmaktadır. Nitekim Anthony Giddens da yurttaşlık statüsü ve sınıfsal eşitsizlik arasındaki bağlantıyı, “*sınıf eşitsizliklerinin bölücü etkileri ile yurttaşlık haklarının birleştirici anlamları arasında dengeleyici bir tutum*” (Giddens, 1996: 208) şeklinde ifade etmektedir.

5. SONUÇ

Modern devlet ile kapitalizmin, ilk oluşum aşamaları çerçevesinde, aralarındaki ilişkiye bakıldığında temelde üç yaklaşımın olduğu görülmektedir. Bunlardan ilkinde modern devlet ile kapitalizmin aynı tarihsel süreçte ortaya çıktığı kabul edilmekle birlikte aralarında neden-sonuç bağlamında bir ilişki bulunmadığı savunulmaktadır. İkinci görüşte modern devletin ortaya çıkmasıyla birlikte kapitalizm için elverişli koşulların sağlandığı ve böylelikle kapitalist birikim rejimine geçildiği savunulmaktadır. Bu bağlamda modern devletin kapitalizmin ortaya çıkmasını koşullandırdığı, dolayısıyla aralarında neden-sonuç ilişkisi olduğu kabul edilmektedir. Üçüncü görüşe bakıldığında ise yine iki kavram arasında neden-sonuç ilişkisinin olduğu kabul edilmekte ve neden unsurunun ise modern devlet değil, üretim biçimi yani kapitalizm olduğu savunulmaktadır. Marksist teorinin temel alındığı bu görüşe göre tarihsel süreçte üretim biçimi değişmiş ve kapitalizm ortaya çıkmıştır. Sadece bir iktisadi sistem olarak değil aynı zamanda kendine uygun bir toplumsal sistemi de yaratması dolayısıyla kapitalizm, modern devlet yapısının ortaya çıkmasını koşullandırmıştır. Bu görüşe göre kapitalist birikim rejimi olgunlaşması, yaygınlaşması ve ortaya çıkardığı sınıfsal yapıyı sürdürüp, derinleştirilmesi işlevlerini yerine getirecek bir yönetim sistemine ihtiyaç duymaktadır. Modern devlet ise ayırt edici özellikleri ve işlevleriyle kapitalizmin bu ihtiyacına cevap verecek bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Marx ve Engels, “Komünist Manifesto”da devleti egemen konumdaki sınıfın bütün işlerinin yürütüldüğü bir kurul olarak tanımlayarak, modern devletin bu özelliğini vurgulamaktadırlar (Marx ve Engels, 2014: 52).

Marx ve Engels tarafından belirtilen ve kapitalist birikim rejiminin sürdürülmesi adına gerçekleştirilmesi gereken işlevleri modern devlet, temelde egemenlik, yasa koyma ve uygulama gücü ve zor erki gibi nitelikleri aracılığıyla yerine getirmektedir. Bununla birlikte modern devlet yapısına ve ayırıcı özelliklerine bütüncül bir yaklaşımla bakıldığında, tüm unsurların birbiriyle bağlantılı olduğu ve birbirlerini tamamlayıcı niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kapitalist sistemin devamlılığı ve yaygınlaşması adına tüm unsurların birlikte anlam kazandığı, bu bağlamda bütüncül bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Modern devletin unsurları ve kapitalizm arasındaki ilişkiye dikkat çeken Giddens, kapitalizm açısından söz konusu unsurların önemini şu şekilde ifade etmektedir: “*Toprağın ve ürünlerin metalaştırılması [...] mutlak devletin somutlaşması ile ilgili birkaç unsuru gerektirir. Bunlardan birisi taahhüt edilmiş hakların genişleyen sahasına izin veren ve koruyan garantilenmiş, merkezileşmiş bir yasal düzenin ortaya çıkması, bir başkası devlet gücüyle koordine edilen ve yaptırımı sağlanan parasal sistemin gelişmesi, yine bir başkası ise merkezi olarak örgütlenen vergilendirme sisteminin oluşmasıdır*”(Giddens, 2008: 199-200). Wallerstein, Giddens’in bu ifadesine ek olarak “*sermayenin sonsuz birikimi için gerekli olan kısmi tekel durumuna dönük olarak da, modern devletin merkezileşmiş hukuk düzenine ve kurumsallaşmış yaptırım gücüne ihtiyaç olduğu*” nu belirtmektedir (Kara, 2013: 160). Bu bağlamda modern devlet ve kapitalizm arasındaki ilişkide, kapitalizmin modern devleti koşullandırdığı ve modern devletin ise kapitalist birikim rejiminin ihtiyaçlarıyla bağlantılı olarak çeşitli yapısal özellikleri bünyesinde topladığı görülmektedir. Kapitalizm gibi sürekli krize giren ve yapısı değişen bir üretim sisteminin hala varlığını sürdürmesi modern devletin söz konusu özellikleriyle mümkün hale gelebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Amin, S. (2003). “Modern Kapitalist Dünya-Sistemi Kavramına Karşı Eski Dünya-Sistemleri Kavramı”. (Der. Andre Gunder Frank, Barry K. Gills), Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı? (457-505) (Çev.: Esin Soğancılar), İmge Kitabevi, Ankara.
- Aslan, O.E. (2012). Devlet Bürokrasi ve Kamu Personel Rejimi (2.Baskı), İmge Kitabevi, Ankara.
- Barbak, A. (2018). “Devlet ve Değişen Güvenlik Anlayışı”. (Der. Veysel Erat, Cengiz Ekiz, İbrahim Arap), Quo Vadis: Kamu Yönetimi, 309-352, Nika Yayınevi, Ankara.
- Bartolini, S. (2005). Restructuring Europe: Centre Formation, System Building and Political Structuring Between the Nation State and the European Union, Oxford: Oxford University Press, London.
- Bauman, Z. (2003). Modernlik ve Müphemlik (Çev.:İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bensussan, G. & Labice, G. (2016). Marksizm Sözlüğü (Çev.:Volkan Yalçıntoklu), Yordam Kitap, İstanbul.
- Carnoy, M. (2015). Devlet ve Siyaset Teorisi (Çev.:Simten Coşar, Aykut Örküp, Mete Pamir, Mehmet Yetiş), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Clastres, P. (1991). Devlete Karşı Toplum (Çev.:Mehmet Sert, Nedim Demirtaş), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Dobb, M. (2007). Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler/Geçiş Tartışmaları (Çev.:F. Akar), Belge Yayınları, İstanbul.
- Dönmez,R. & Mutlu K., Ö. (2014). “Vergi Devleti Kavramı ve Tarihsel Temelleri”, Uluslararası Antalya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(4):99-108.
- Durgun, Ş. (2000). “Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet Midir?”, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2(3): 109-124.
- Engels, F. (2011). Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni (Çev.:Hasan İlhan), Sayfa Yayınları, İstanbul.
- Engels, F. (2018). Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-1894 (Çev.:Öner Ünalın), Kor Kitap, İstanbul.
- Eroğlu, C. (2014). Devlet Nedir?, Yordam Kitap, İstanbul.
- Gianfranco P. (2016). Devlet-Doğası, Gelişimi ve Geleceği, (Çev.:Aysun Babacan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2008). Ulus Devlet ve Şiddet (2. Baskı) (Çev.:Cumhur Atay), Kalkedon Yayınları, İstanbul.

- Giddens, A. (2018). Modernliğin Sonuçları (8. Baskı), (Çev.:Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hall, J. A. & Ikenberry, G. J. (2000). Devlet, Doruk Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2012). Postmodernliğin Durumu Kültürel Değişimin Kökenleri (Çev.:Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul.
- Kara, U. (2013). “Modern Devlet Kapitalizm İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hukuk Özel Sayısı, 13:153-163.
- Kargı, V. (2017). “Vergilendirme Yetkisi ve Vergilendirmede Adalet”, Uluslararası Farkındalık Konferansı, Journal of Awareness, Special Issue 2017-3.
- Kotan, C. (2016). “Dünya Sistemi Teorisi Bağlamında Modern Devletin Özellikleri”, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 2(1):11-25.
- Marshall, T.H. (2006). “Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar”. (Der. Thomas Humphrey Marshall, Tom Bottomore), Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. (2011). Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı (7. Baskı), (Çev.:Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (2015). Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi I. Cilt (8. Baskı), (Çev.:Mehmet Selik, Nail Satlıgan), Yordam Kitap, İstanbul.
- Marx, K. & Engels, F. (2014). Komünist Manifesto (Çev.:Celal Üster, Nur Deriş), 18. Baskı, Can Yayınları, İstanbul.
- Mısıır, M. B. (2011). “Kapitalizm, Devletler ve Egemenlik: Egemenlik Kuramının Tarihsel Maddeci Bir Eleştirisi”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mısıır, M. B. (2015). “Egemenlik”. (Der. Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin), Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler (5. Baskı),55-67., Yordam Kitap, İstanbul.
- Oktay, C. (2014). Siyaset Bilimi İncelemeleri (7. Baskı), Alfa Basım Yayım, İstanbul.
- Özlük, E. & Doğan, F. (2009). “Egemenlik, Devlet ve Kapitalizm: Bermuda Şeytan Üçgeni!”, Türk Sosyal Bilimler Derneği 11. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, 9-11 Aralık 2009, Ankara.
- Pierson, C. (2004). The Modern State (2. Edition), Taylor&Francis e-Library, London and New York.
- Poggi, G. (2001). Modern Devletin Gelişimi-Sosyolojik Bir Yaklaşım (Çev.:Şule Kut, Binnaz Toprak), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sancar, M. (2000). “Şiddet, Şiddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, 4(13):25-44.
- Saygılı, A. (2010). “Modern Devletin Çıplak Sureti”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 59(1): 61-97.
- Üstel, F. (2015). “Vatandaşlık”. (Der. Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin), Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, 5. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul.
- Wallerstein, I. (1999). Bildiğimiz Dünyanın Sonu Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim (5. Baskı) (Çev.:Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, I. (2011). The Modern World-System Capitalist Agriculture And The Origins Of The European World-Economy In The Sixteenth Century, Academic Press, New York.
- Wallerstein, I. (2014). Modern Dünya Sistemi, (Çev.:Latif Boyacı), Yarıın Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, I. (2016). Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygurlık (7. Baskı), (Çev.:Necmiye Alpay), Metis Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (2004). Sosyoloji Yazıları (6. Baskı), (Çev.:Taha Parla), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (2012). Ekonomi & Toplum, Yarıın Yayınları.
- Wood, E.M. (2003). Kapitalizmin Kökeni Geniş Bir Bakış (Çev.:A. Cevdet Aşkın), Epos Yayınları, Ankara.